

MTA Doktori Tanácsa

1051 Budapest V., Nádor utca 7

Szívós Mihály: A jelaktusok elmélete

MTA doktori opponensi vélemény

Tisztelt Doktori Tanács:

DT.58.099/17/01 sz. megtisztelő felkérésük alapján megkaptam Szívós Mihály doktori értekezésének -- „A jelaktusok elmélete” -- anyagát (ebben a téziseket is), ennek és a pályázattal kapcsolatban eddig készült anyagoknak ismeretében úgy látom, az opponensi vélemény elkészítésének nincs akadálya.

Szívós Mihály eddigi munkássága a filozófia, tudománytörténet és legutóbb a szemiotika területére koncentrálódik. Értekezése egy önálló rendszert épített ki, amely a jelek használatából indul ki. Már korábbi könyvei is ebbe az irányba sorolhatók, a mostani munka rendszeres áttekintése szemiotikai nézeteinek.

questo quadro e semplice – mondhatnám a költő szavaival.

A rendkívül alaposan és logikusan felépített monográfia hét „részből”, ezeken belül (44) fejezetből áll. Egy 250 lapos könyv esetében ez azt jelenti, hogy néhány oldalas, tömör szövegegységeket olvashatunk. A fél lapnyi „Előszó” a mű létrejöttét mutatja be. A „Bevezetés” a beszédaktus és az ebből levezetett jelaktus fogalmát értelmezi. A mű végén tekintélyes szakirodalomjegyzék található, száznál jóval több nemzetközi és magyar munkával. Igen alapos „Név- és tárgymutató” készült, A jelek aktusként bemutatásához néhány, jól válogatott illusztrációt is ad. Egyszóval: pontos, alapos és hasznos könyv. Noha jelelméleti tárgyú, mindvégig érthető, látszik, hogy a szerző át tudja tekinteni és érthetően be tudja mutatni témáját.

Sz. (praktikus okokból Szívós Mihály neve helyett gyakran ezt a rövidítést fogom használni) műve elején -- igen helyesen -- felsorolja, kiknek a gondolatait vette alapul (Austin, Peirce és Morris, Jürgen Trabant és bizonyos mértékig ezek követői). Austin 1990 körül dolgozta ki a „beszédaktus” elméletét. (Első, ilyen irányba mutató elgondolásai azonban már az 1950-es évek közepén felbukkantak.) Peirce és Morris pedig nem maradhat ki egy komolyan veendő szemiotikai rendszerből. Austin a beszélt nyelv használatának sajátos összetevőit rendszerezte, több esetben is voltaképpen

már jelekkel foglalkozott, gondolatrendszere mégsem egyértelműen szemiotikai. Sz. említi is, hogy éppen az ilyen esetekben folytatta ő a vizsgálatot. Ez ÚJDONSÁG.

A beszéd-aktus több is, más is, mint a beszéd gyakorlata. Sz. találmánya, a jelaktus igazi ÚJDONSÁG, a nemzetközi szemiotikában is. Megjegyzem viszont, hogy a „beszéd” és a „jel” ontológiai státusa más és más. Ha orthodox austiniánusok lennénk, nem a „jel”, hanem a „jelezés” lenne a megfelelő jelenség.

Egy másik különbség azt, hogy noha a nyelv és a „beszéd” igazán sokféle, a zöldségáros reklám-versétől a Morse-ábécéig -- a „jel” még ennél is sokrétebb és sokfélőbb. Még a hőmérő higanyszálának helyzete sem „beszéd”, a szemiotikában viszont maga a testhőmérséklet éppúgy jel, mint a lázmérő kijelzőjén látható számok. Az eljegyzési gyűrű jelaktus, és kapcsolódhat hozzá beszédaktus is. A Queen Elizabeth hajó pezsgősüveggel megkeresztelése véleményem szerint úgy működik, mint egy beszédaktus, ám jelaktusként sokkal bonyolultabb, márcsak a „Queen”, sőt az „Elizabeth” jelek miatt (egy sokszázéves társadalmi jelviszony kifejezése). Viszont a név helyesírása, stb. a beszédaktushoz tartozik. HIÁNYOSSÁG: e különbséget tüzetesebben is be lehet mutatni.

Sz. határozottan elveti a Saussurianus szemiotikát, és a Peirce adta triádikus jelviszonyt használja. Szerintem is ez esetben igaza van. Azonban én a „firstness, secondness, thirdness” rendszerét inkább tartom a jelaktus megalapozásának, mint a „háromszöget”. Szerencsére a mai nemzetközi szemiotika olyan gazdag és terebélyes, hogy mindig találunk tovább kifejthető részeket. KIEGÉSZÍTÉS magam használtam volna a Peirce-háromszöghöz Max Bense adta kibontást – annál inkább, mivel ez bizony „steril filozófia”.

Talán itt emelhetném ki Sz. gyakorlati példáinak hasznosságát. Az olvasó innen értheti meg, hogyan is „működnek” a jelek.

ÚJDONSÁG a Fichte, Hegel, Marx vonulat feltüntetése. Sajnálatomra Fichte szemiotikájával magam nem foglalkoztam (Hegellel is érdemtelenül keveset) – ám Marx pénz—tőke—társadalom leírása végesvéig „jelviszonyként” van megadva. Csodálom, hogy az egyébként nem is olyan buta NDK-szemiotika miért nem fedezte fel annak idején e témát.

A második rész elméleti szemiotika. ÚJDONSÁG Szívósnak igaza van, amikor a szemiotikai kézikönyvek (leginkább a Posner által tönkretett szemétdombbá változtatott „háromkötetes”) kaotikusságát említi. Egyébként a még Sebeok-tervezte Encyclopedic Dictionary sem sokkal jobb – de nem is ígért mást. (Tudnék mesélni egyes címszavakról és a második kiadás kiegészítési nyomoráról.) Itt ÚJDONSÁG, ÚJDONSÁG, ÚJDONSÁG illeti Sz.-t.

Sz. egyik fő fogalma a „jelviszony”. Ha pontosan értem, ez azt jelenti, hogy valami jellé válik. Például egy tenisz-meccsen a *brake* a tenniszlabda ide-oda püfölése révén egyszerre eredmény és zsíros bankbetét lesz.

A szintaktika, szemantika és pragmatika tömör és hasznos módon van bemutatva. ÚJDONSÁG

Újabb peirce-parti vizekre navigálunk (Coast Guard) a jelentéstípusok (quali-sign, sin-sign, legi-sign) továbbfejlesztésével. Opponensi kötelességem megemlíteni, hogy ez a legérthetlenebb Perce-triáda. Sz. nagyon használható módon fejleszti tovább ÚJDONSÁG. és az is igaz, hogy a hirtelen pofonvágás, a minden esetben érvényes gombolási rendszerek dichotómiája a női és férfi kabátszerű ruhadarabokon, vagy a különböző papírpénzekben a rányomtatott számok, mint érték kifejezők így működnek. Sőt a bankjegyek nagysága is jelekként hat.

A harmadik rész („a jelaktus fajtái”) Sz. saját rendszere arra törekszik, hogy fogalmakkal írja le ez igazán sokrétű jelvilágot. A harmadik rész első és második fejezete Sz. legfontosabb eredménye. Mindenben egyet értek vele. Az olyan fogalmak, mint a jelintézmény, szabálykötöttség ÚJDONSÁG fontosak és találóan vannak kifejtve. Voltaképpen ezek a jelek használatának sokrétűségét idézik, és Sz. még a különleges megoldásokra is teret szentel

Mi mindenre használható ez? A következő részekben felismerhetjük. Az ember közelében élő állatok. az oktatás, a fejlődépszichológia, kultúranropológia rövid említése a következőkben – ezt eléggé bizonyítja ÚJDONSÁG.

Már eddigi széljegyzeteimből is kiderülhetett, a beszédaktus és jelaktus ezer szállal vannak összekötve. Ezt Sz. több részben és találó módon bizonyítja.

Az ötödik rész leíró szemiotika, pontosabban a mai új közlésrendszerek ilyen értelmezése. Az olvasóközönség számára talán ez a leginkább ÚJDONSÁG. A szerző itt a leginkább nyitott. Minthogy magam éppen az ilyen megoldásokat próbáltam bemutatni, csak elismeréssel nyugtázhatom, hogy Sz. horizontja igazán széles és színes. Szól például nemcsak a film és a színház, hanem pl. a pantomim és a zene, a sport a közlekedési jelek világáról. Minthogy magam is élvezhettem segítségét – tudom, Sz. kiválóan vezető személygépkocsi-tulajdonos. Viszont ritka eset, hogy a „taxi Mancini biztos kézzel vezet ” jelaktusairól egy filozófus írjon.

A könyv utolsó része a további felhasználhatóságot tárgyalja. Végre ez disszertáció, amelyben ennek van értelme. Magam a korábbi, hasonló rovatkérdésre mindig azt írtam be: „mint a többi”. A jelalkotás ma intézmények esetében talán még azt eddigiekhez képest is fontosabb.

A könyv első olvasásakor egy kicsit csodálkoztam, miért ilyen fontos Sz. számára Trabant *Zeigehandlung* fogalma (Obs.: nem *ie*). Most magam is megkülönböztetném a *deixis* jelenségétől

Nem árulok el titkot, ha leírom, egyet értek Sz. könyvével: a jel más, (is) mint a szó.

Sőt, még nem is filozófiai fogalom, sokkal inkább gyakorlat és használat.

Bárki más egyetérthet Sz. monográfiájával. Magam meg nagyjában ugyanúgy gondolkozom. A magyar szemiotika első, klasszikus monográfiája. Minden szempontból megfelel az MTA doktori szintjének. Elfogadásra javaslom.

Ami a téziseket és a könyv szövegét illeti, az adatok hitelesek, pontosak és igazán gondosak. A tézisek nemcsak megfelelőek, hanem pontosak és élvezetesek. Mintaszerű könyv mintaszerű melléklete.

Örülök, hogy ilyen kiváló munka elbírálásában vehettem részt. Némi nemzetközi tájékozottságomra hivatkozva leírhatom: a mai európai szemiotika egy nagyszerű és friss kézikönyvét kaptuk. Nyilvános vitára alkalmasnak tartom – remélem, csakugyan lesz tudományos vita a védésen.

Ha további felvilágosítással szolgálhatok, szívesen állok rendelkezésre.

Budapest, 2019. június 2.

Voigt Vilmos opponens